

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Καθιερώθηκε να ονομάζεται Μακεδονικός Αγώνας η αιματηρή αναμέτρηση μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία κατά την κρίσιμη ένοπλη φάση των ετών 1904-1908, η οποία αρχίζει με τη θυσία του Παύλου Μελά τον Οκτώβριο του 1904 και λήγει με την ανακήρυξη του Νεοτουρκικού Συντάγματος. Στην πραγματικότητα, όμως, η αναμέτρηση Ελλήνων και Βουλγάρων με έπαθλο τη Μακεδονία άρχισε το 1871 και κράτησε τα επόμενα 70 χρόνια με διάφορες φάσεις και σύντομα διαλείμματα. Μετά, επί μισόν σχεδόν αιώνα, τη Μακεδονία διεξεδίκησε από το 1943 με άλλα μέσα η Γιουγκοσλαβία. Μέχρι ακόμη τον καιρό μας η Μακεδονία εξακολουθεί να διεκδικείται με όργανο το Κράτος των Σκοπίων και με το ιδεολόγημα του μακεδονισμού του.

Γιατί διεκδικείται συνεχώς η Μακεδονία;

Ο λόγος είναι απλός αλλά γεωπολιτικός: η Μακεδονία είναι ανέκαθεν κρίσιμος γεωστρατηγικός χώρος. Είναι ο συντομότερος δρόμος ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση κι ανάμεσα στον ψυχρό ηπειρωτικό Βορρά και τις θερμές θάλασσες του Νότου. Συνεπώς, όποιος ελέγχει τη Μακεδονία, ελέγχει όλη την ευρύτερη ενδοχώρα: την οικονομία, τις συγκοινωνίες και τις στρατιωτικές επιχειρήσεις σε μεγάλο βάθος. Αυτό επεχείρησε πρώτη η Ρωσική Αυτοκρατορία, η οποία θέλησε να χρησιμοποιήσει ως αντιπροσώπους της πρώτα τους Έλληνες από τα Ορλωφικά στο τέλος του 18ου αιώνα μέχρι σχεδόν τα μέσα του 19ου αιώνα. Μετά επέλεξε οριστικά τους Βουλγάρους.

Σημείο καμπής της ρωσικής αυτοκρατορικής πολιτικής υπήρξε ο Κριμαϊκός Πόλεμος μεταξύ 1854-1858 ανάμεσα στη Ρωσία και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στο πλευρό της οποίας έσπευσαν αμέσως να ταχθούν η Αγγλία και η Γαλλία για να ανακόψουν τη ρωσική κάθοδο στις θερμές θάλασσες. Όταν το 1854 οι Έλληνες ξεσηκώθηκαν παρά το πλευρό του «Ομοδόξου Ξανθού Γένους», με την Επανάσταση των Θετταλο-Μακεδόνων, η Αγγλία και η Γαλλία απέκλεισαν τα λιμάνια του μικρού τότε Ελληνικού Κράτους, κατέλαβαν την Αθήνα και εξανάγκασαν τον Όθωνα να εγκαταλείψει την Επανάσταση. Έτσι, τότε η Ρωσία συνειδητοποίησε ότι έχασε δια παντός τους Έλληνες και είχε επείγουσα ανάγκη άλλων «αντιπροσώπων» για να διαδεχθεί την Οθωμανική Αυτοκρατορία στη Μακεδονία και στο Αιγαίο. Επελέγησαν οι Βούλγαροι διότι ήσαν ομόδοξοι, Σλάβοι, και με ρωσική βοήθεια θα μπορούσαν να ελέγξουν τη Μακεδονία. Προηγουμένως όμως έπρεπε να αφυπνισθούν και να διαχωρισθούν από τους Έλληνες με τους οποίους ταυτίζονταν στην ελληνική παιδεία και στην Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο μοναχός Παΐσιος ο Χιλανδαρινός, που το 1762 πρώτος επιχείρησε την εθνική αφύπνιση των Βουλγάρων, ομολογούσε στα γραπτά του: *Οι Βούλγαροι δεν νοιάζονται για τη δική τους Ιστορία και τη γλώσσα. Προσπαθούν να μάθουν τα ελληνικά και ντρέπονται να πουν πως είναι Βούλγαροι.*

Το 1871, λοιπόν, υπό την ασφυκτική πίεση των Ρώσων ο Σουλτάνος αναγνώρισε τη Βουλγαρική Εξαρχία, η οποία αποσχίσθηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και έλαβε την άδεια να ιδρύει στα οθωμανικά εδάφη της Μακεδονίας βουλγαρικές Μητροπόλεις και εκκλησίες. Στόχος ήταν οι σλαβόφωνοι Μακεδόνες, που στην βόρεια ζώνη της Άνω Μακεδονίας αποτελούσαν την πλειοψηφία του μακεδονικού ελληνισμού και αρχικά προσελκύνονταν εύκολα στους ναούς της Εξαρχίας επειδή αντιλαμβάνονταν μέσες-άκρες καλύτερα τη γλώσσα της

Λειτουργίας. Όλοι αυτοί εγγράφονταν στα οθωμανικά κιτάπια σαν «Εξαρχικοί» και κατ' επέκταση σαν «Βούλγαροι» διότι οι Οθωμανοί ξεχώριζαν τους υπηκόους τους ανάλογα μόνον με το θρήσκευμά τους και έως τότε ανέγραφαν όλους τους Ορθοδόξους ως Ρουμ, δηλαδή Ρωμαίους, Έλληνες.

Στο πρώτο στάδιο αρκετά χωριά προσήλθαν στην Εξαρχία, αλλά όταν πολύ σύντομα εννόησαν ότι καταγράφονται σαν Βούλγαροι, αποχώρησαν μαζικά και απηύθυναν δραματικές διακηρύξεις πίστεως στον Οικουμενικό Πατριάρχη. Πολλές δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα του Πατριαρχείου *Εκκλησιαστική Αλήθεια*. Έτσι, όταν πολύ σύντομα αποδείχθηκε ότι ούτε η Εξαρχία ούτε η γλώσσα μπορούσαν να παγιδεύσουν τους Μακεδόνες στο ρωσικό σχέδιο, το 1877 η Ρωσία εισέβαλε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, απελευθέρωσε τον χώρο της Μεσαιωνικής Βουλγαρίας και τον Φεβρουάριο 1878, στα πρόθυρα της Κωνσταντινουπόλεως, στο προάστιο Άγιος Στέφανος, επέβαλε την ομώνυμη ρωσο-τουρκική συνθήκη που ίδρυε, στα χαρτιά, τη Μεγάλη Βουλγαρία στην οποία προσαρτούσε ολόκληρη τη Μακεδονία μέχρι τον Αλιάκμονα πλην της Θεσσαλονίκης και της Χαλκιδικής.

Τότε οι Μακεδόνες επαναστάτησαν στον Όλυμπο και στα Πιέρια αλλά προ πάντων στη Δυτική Μακεδονία. Στην περιοχή της Κοζάνης ανεκήρυξαν την Προσωρινή Κυβέρνηση της Ελιμείας με Πρόεδρο τον Ιωάννη Γκοβεδάρο και κυριάρχησαν πλήρως στις Πρέσπες και στα Κορέστεια.

Οι Δυτικομακεδόνες δεν κατέθεσαν τα όπλα παρά μόνον όταν πολύ σύντομα στο Συνέδριο του Βερολίνου, οι ευρωπαϊκές Μεγάλες Δυνάμεις κατήγγησαν τη Μεγάλη Βουλγαρία και, έτσι, έφραξαν στη Ρωσία τον δρόμο προς τη Μακεδονία. Αναγνώρισαν μόνον μια μικρή υποτελή Ηγεμονία της Βουλγαρίας.

Τότε φούντωσε, στο εσωτερικό, ο Μακεδονικός Αγώνας μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων. Όσοι σλαβόφωνοι Μακεδόνες δεν ακολούθησαν τη Βουλγαρική Εξαρχία ή επανήλθαν γρήγορα στη Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία επικηρύχθηκαν ως Γκραικομάνοι, δηλαδή ως ελληνομανείς. Εναντίον τους επιπίπτουν από το 1895 βουλγαρικές συμμορίες εισαγόμενες από τη Βουλγαρική Ηγεμονία. Παπάδες, δάσκαλοι, προεστοί εξοντώθηκαν με παραδειγματικά μαρτύρια. Υπέμειναν και επέμειναν, όμως, Έλληνες! Αυτό είναι το ουσιαστικό, πλην «κεκρυμμένο», μεγαλείο του πραγματικού Μακεδονικού Αγώνα.

Ο Μακεδονικός Αγώνας υπήρξε αυθόρμητος, αυτοφυής και αυτοθυσιαστικός. Τότε οι άγνωστοι και οι ταπεινοί, οι ανυπεράσπιστοι –και οι κατά κανόνα αλλόφωνοι Μακεδόνες– εισήλθαν αυτόβουλοι στο Ιερόν Θυσιαστήριον όπου προσήλθαν αυθόρμητοι από τις Άκρες του Γένους απροσκύνητοι Έλληνες. Από κάθε μεριά του Ελληνισμού, οι Αδελφοί συναντήθηκαν εδώ και πιστοί συλλειτουργήθηκαν. Κοινώνησαν των Αχράντων Μυστηρίων του Γένους, θυσιάσθηκαν και έσωσαν τη Μακεδονία. Και η Μακεδονία έσωσε την ταπεινωμένη Ελλάδα από τη μιζέρια και τη μοιρολατρεία, από τη γελοία μεγαλομανία και την άγωνα ρητορεία που οι γραβατωμένοι Βραχμάνες του κεντρικού αθηναϊκού καφενείου είχαν κομίσει αγέρωχοι από την Εσπερία. Προηγουμένως, όμως, πέρασαν περισσότερα από δέκα χρόνια βουτηγμένα στο αίμα, στο δάκρυ, στην τρομοκρατία.

Το καλοκαίρι του 1903 στήθηκε νέα πλεκτάνη αίματος. Στις 20 Ιουλίου, με το παλαιό ημερολόγιο, ημέρα του Προφήτη Ηλία (Ηλιντεν στα σλαβικά), η βουλγαρική Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (BMRO στα βουλγαρικά) με έδρα τη Θεσσαλονίκη και εισαγόμενα ένοπλα σώματα υπό Ρώσους αξιωματικούς κήρυξε

γενική επανάσταση. Με το απατηλό σύνθημα «Η Μακεδονία στους Μακεδόνες» κάλεσε όλους τους Μακεδόνες, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκείας, Βούλγαρους, Σέρβους, Αρβανίτες, Εβραίους, ακόμη και τους φτωχότερους Μουσουλμάνους αγρότες, να εξεγερθούν κατά της οθωμανικής τυραννίας. Πράγμα που έγινε σε σημαντικό βαθμό. Οι κοιμητοζήδες κατέλαβαν το Κρούσοβο, τη Νέβεσκα και την Κλεισούρα, τα τρία βλαχόφωνα ακροπύργια του Ελληνισμού στην Άνω Μακεδονία. Τα αντίποινα ήσαν τρομερά στη Δυτική Μακεδονία.

Ο Οθωμανικός Στρατός ισοπέδωσε ολόκληρα χωριά, όλα σλαβόφωνα. Πυρπόλησαν συθέμελα το Κρούσοβο. Παράλληλα οι πολεμιστές του Βουλγαρικού Κομιτάτου –Επιτροπής– ΒΜΡΟ, δεκάτιζαν τους σλαβόφωνους, βλαχόφωνους, αρβανιτόφωνους, ελληνόφωνους Πατριαρχικούς που παρέμεναν ακλόνητα πιστοί στο Γένος.

Ο Ελληνισμός αντέδρασε με τη Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία μπροστά. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ΄ ο Μεγαλοπρεπής, καταγόμενος από το Κρούσοβο, διόρισε αμέσως στις περίπτυστες μακεδονικές Μητροπόλεις νεαρούς, τολμηρούς και αποφασισμένους Μητροπολίτες. Έτσι ανέλαβαν τον αγώνα στην Καστοριά ο Γερμανός Καραβαγγέλης, στο Μοναστήρι ο Πελαγονίας Ιωακείμ Φορόπουλος, στην Πίνδο ο Γρεβενών Αιμιλιανός, στην Κορυτσά ο Φώτιος και στη Δράμα ο Χρυσόστομος Καλαφάτης. Ο Αιμιλιανός και ο Φώτιος δολοφονήθηκαν. Ο Κραβαγγέλης εξορίστηκε στον Πόντο και ο Χρυσόστομος μαρτύρησε στη Σμύρνη το 1922. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ευθύς εξ αρχής ο Αγώνας εστιάζεται κυρίως στην Άνω Μακεδονία. Εδώ επρόκειτο να εκτυλιχθούν οι σκληρότερες συγκρούσεις, τα μεγαλύτερα δράματα και οι αυτοθυσίες των κατοίκων της. Αλλά όχι μόνον εδώ.

Παράλληλα ενήργησε και το μικρό τότε Ελληνικό Κράτος παρότι το 1893 είχε πτωχεύσει και το 1897 είχε υποστεί στρατιωτική καταστροφή και ταπεινώση.

Στη Θεσσαλονίκη τοποθέτησε Γενικό Πρόξενο τον Λάμπρο Κορομηλά, ο οποίος οργάνωσε τον Αγώνα από τον Αξιό μέχρι τον Νέστο. Στο Μοναστήρι τοποθέτησε Γραμματέα του Γ. Προξενείου τον Ίωνα Δραγούμη.

Ήταν μόλις 24 ετών, γιος του Στεφάνου Δραγούμη Υπουργού των Εξωτερικών στην Επανάσταση του 1878 και μετά Πρωθυπουργού, αδελφικός φίλος και κουνιάδος του ανθυπολοχαγού Π. Μελά. Η οικογένειά του καταγόταν από το Βογατσικό. Ο Ίων επρόκειτο να αναδειχθεί Εθναπόστολος της Μακεδονίας. Οργάνωσε αμέσως την Εθνική Άμυνα στα παλιά «γιατάκια» του 1878. Περιέτρεξε όλη τη χώρα. Έγραψε φλογερές εκθέσεις και βιβλία για να αφυπνίσει την Αθήνα. «Έλληνες, σώστε τη Μακεδονία και η Μακεδονία θα μας σώσει» –διεκήρυξε.

Ταυτόχρονα οργανώθηκε στην Αθήνα το Ελληνικό Μακεδονικό Κομιτάτο με Πρόεδρο τον δημοσιογράφο Δημήτριο Καλαποθάκη, διευθυντή της εφημερίδας «Εμπρός». Έτσι χύθηκαν οι Έλληνες –και άφθονο αίμα– για την υπεράσπιση της Μακεδονίας. Ενωρίτερα, όμως, οι Μακεδόνες δεν αδράνησαν. Άδραξαν τα όπλα όταν το 1895 ξεκίνησαν μεθοδικά οι βουλγαρικές ωμότητες. Το 1896 βγαίνουν στο κλαρί οι πρώτοι Μακεδονομάχοι και είναι Δυτικομακεδόνες: ο Ναούμ Σπανός από τη Χρούπιστα, ο Ούρσας από τη Σαμαρίνα, η καπετάνισσα Περιστέρα από τη Σιάτιστα, ο Τάκης ο Περήφανος από την πλησιόχωρη Νιζόπολη κ.α. Τους ανακόπτει η εθνική καταστροφή το 1897. Αλλά όχι για πολύ.

Το 1898 επαναστατεί ο θρυλικός καπετάν-Κώττας, μυλωνάς από τη Ρούλια, που επιβάλλει την κυριαρχία του στις Πρέσπες και στα Κορέστεια μέχρι το 1904.

Εμβληματική μορφή του μακεδονικού ελληνισμού και πρωτομάχος του Μακεδονικού Αγώνα ο καπετάν Κώττας προσωποποιεί όσον ουδείς άλλος τα ανδραγαθήματα, τα παθήματα και τα διλήμματα των σλαβοφώνων Ελλήνων Μακεδόνων στο λυκόφως του 19ου αιώνα και στο λυκαυγές του 20ού.

Βιώνοντας, κατά την αυτοφυή παράδοση, την ευρυχωρία της πατρώας Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και την αλληλοπεριχώρηση των Λαών, που ευλαβικά διέσωζε η Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία και πραγμάτωνε ο Οικουμενικός Πατριάρχης ως Κεφαλή του Βασιλικού Γένους των Ρωμαίων, αυτός ο απλός μυλωνάς της μακρινής Ρούλιας στα μυσταγωγικά Κορέστεια, αρνήθηκε άχρι θανάτου να αποδεχθεί όσα οι περισπούδαστοι γραμματιζούμενοι, διαφωτιζόμενοι εξ Εσπερίας, είχαν ενστερνισθεί και διεκήρυσσαν ως «αυταπόδεικτα δεδομένα». Δηλαδή, αυτός ο αγράμματος ξωμάχος της άγνωστης μακεδονικής γης, φέροντας μέσα του πρωτογενώς το άγιο φως της καθ' ημάς Ανατολής, αρνήθηκε να αποδεχθεί ότι καινοφανείς εξωγενείς παράγοντες (Βουλγαρία, σχισματική Βουλγαρική Εκκλησία, γλώσσα, τοπικές αντιδικίες, προσωπικές έριδες, κτηματικές μικροδιαφορές κ.ά) μπορούσαν –και ιδίως «έπρεπε»– παρά Φύσιν, να διχάσουν χωριά αδελφά επί αιώνες, ενορίες, γειτονίες, ακόμη και οικογένειες. Ένωθε πως όλοι ανεξαιρέτως οι Μακεδόνες, με τη χαριέσσα ποικιλομορφία της κάθε λαλιάς τους και της κάθε φορεσιάς τους, ανήκαν αδιαίρετοι, ομοούσιοι και ισότιμοι στο Βασιλικόν Γένος των Ρωμαίων, στο Ρωμαϊκό. Ήσαν Ρωμιοί, Ρουμ κατά τους Οθωμανούς, όπως και οι άλλοι αδελφοί τους –βλαχόφωνοι, αρβανιτόφωνοι και ελληνόφωνοι.

Ορμέμφυτα αλλά εκπληκτικά, με τη ζωή του και με τον θάνατό του, ο Κώττας άσκησε την Υψηλή Στρατηγική της πατρώας του Αυτοκρατορίας στην κληρονομιά του Μεγάλου Αλεξάνδρου του Μακεδόνα: την καταλλαγή και την αλληλοπεριχώρηση των διαφορετικών επί το αυτό και το ουσιώδες: τον άνθρωπο. Αυτή είναι η ειδοποιός διαφορά που τον ξεχώρισε από όλους τους άλλους.

Αισθανόταν βαθιά τι πραγματικά εκπροσωπούσε και ποιο ήταν το χρέος του. Γι' αυτό, το 1898, λίγους μόλις μήνες μετά τη συντριπτική ήττα και την ταπείνωση της Ελλάδος το 1897, επανεστάτησε ολομόναχος εναντίον της κραταιάς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προκήρυξε αγέρωχος την ελευθερία στη Μακεδονία και επί έξι ολόκληρα χρόνια, μέχρι το τέλος του, διетήρησε απρόσβλητη την ευρύχωρη επικράτειά του στα Κορέστεια και στις μαγευτικές Πρέσπες, όπως ακριβώς είχαν πράξει και οι πατέρες του το 1878 όταν ο ίδιος, γεννημένος στη Ρούλια το 1863, ήταν έφηβος ήδη 15 χρονών. Είναι τόσο σπουδαίος ώστε Ίων Δραγούμης, Γραμματέας στο Γ. Προξενείο της Ελλάδος στο Μοναστήρι το 1902-1903, τον αναφέρει εκατό ακριβώς φορές, σε εκατό διαφορετικές ημερομηνίες, στο Ημερολόγιό του, στις εκθέσεις του προς το υπουργείο των Εξωτερικών και στις επιστολές του προς τον Παύλο Μελά.

Το καλοκαίρι του 1903 ο Κώττας πήρε μέρος πρώτος στην εξέγερση του Ήλιντεν επειδή υπερασπιζόταν εξ αδιαιρέτου όλους μαζί Μακεδόνες. Δεν τους χωρούσε αντιπάλους ο νους του. Όταν, όμως, οι σύντροφοί του κομιτατζήδες ξεχώρισαν και σφαγίασαν Μακεδόνες, ο Κώττας εστράφη αδίστακτα εναντίον τους και τους τιμώρησε αμείλικτα, όπως ακριβώς εξόντωνε ενωρίτερα τους Τουρκαλβανούς καταπιεστές φοροεισπράκτορες και τους σφετεριστές μπέηδες. Έχει αντιληφθεί την πλεκτάνη του Ήλιντεν γιατί είδε κατά πρόσωπο τους διοργανωτές της Βουλγάρους

αξιωματικούς, όπως ο συνταγματάρχης Γιαγκάφ. Παρά την ισχύ του, ήταν αφιλοχρήματος. Ο Ίων Δραγούμης σημειώνει στο Ημερολόγιό του:

25 Φεβρουαρίου 1903. Ο Κώττες έλαβεν οπίσω τα χρήματα παρά των ληστευσάντων τον Τζώτζην και τα απέδωκεν εις αυτόν.

Παρ' όλα αυτά την άνοιξη 1903 αναφέρεται στην Αθήνα ότι διασώζει στις Πρέσπες τον κομιτατζή Άρσωφ. Αλλά στις 21 Απριλίου 1903 ο Ίων γράφει στον Παύλο Μελά:

Τα περί Άρσωφ και Κώττε είναι ψέματα αλλά θα γράψω του Καστορίας να προσέχη τον Κώττε.

Οι καχυποψίες συνοδεύουν τον Κώττα έως και τον μαρτυρικό θάνατό του στην κρεμάλα για την Ελλάδα. Τον Ιανουάριο 1904, οπότε ο βαρύς μακεδονικός χειμώνας φυλάγει την επικράτειά του, ο Κώττας κατέρχεται ανήσυχος στην Αθήνα, όπου ήδη οι δυο μεγαλύτεροι γιοι του σπουδάζουν, υπότροφοι της Πατρίδας, ενώ ο ίδιος δεν μιλάει καν τα ελληνικά. Ο Δημήτρης θα γίνει δικηγόρος, ο Σωτήρης αξιωματικός μέχρι τον βαθμό του αντιστράτηγου αλλά ο πατέρας τους δεν θα προλάβει να τους ξαναδεί. Εκεί, όμως, βλέπει σπουδαίους ανθρώπους: τον Διάδοχο Κωνσταντίνο στα Ανάκτορα, τον Πρόεδρο του Μακεδονικού Κομιτάτου Καλαποθάκη, τον Μακεδόνα άρχοντα Στέφανο Δραγούμη και τον γαμβρό αυτού Παύλο Μελά στην Κηφισιά. Δεν σαστίζει ούτε ξιπάζεται. Επιστρέφει και συνεχίζει.

Τον Μάρτιο 1904 φθάνουν προς αναγνώριση στη Μακεδονία, με ψευδώνυμα, τέσσερις Έλληνες αξιωματικοί: ο Παύλος Μελάς, ο Γεώργιος Κολοκοτρώνης εγγονός του θρυλικού Γέρου του Μοριά και οι μετέπειτα αντιστράτηγοι Αλέξανδρος Κοντούλης και Αναστάσιος Παπούλας. Ο Κώττας τους υποδέχεται στα ελληνικά σύνορα με επτά ένοπλα παλικάρια του, τους οδηγεί στη Μακεδονία και τους φρουρεί άγρυπνος σ' όλη τη μακρά περιοδεία τους. Θα συνεχίσει να τους φρουρεί και να τους οδηγεί και κατά την επιστροφή τους στην Ελλάδα. Επιστρέφοντας οι τρεις τελευταίοι γράφουν από το Βογατσικό στις 16 Απριλίου 1904 προς τον υπουργό Στρατιωτικών:

Εισήλθομεν εις το Μακεδονικόν έδαφος, δια του μεθοριακού σταθμού Κριτιστάδων. Συνοδευόμεθα εξ επτά οπλοφόρων υπό τον οπλαρχηγόν Κωνσταντίνον Χρήστου Καπετάν Κώττα (...) Εκ του συνόλου της περιοδείας ημών και της προσωπικής συναντήσεως μετά των προκρίτων των διαφόρων χωριών απεκομίσαμεν αρίστας εντυπώσεις (...) Θεωρούμεν επιβεβλημένον να υποβάλωμεν τη Υμετέρα Εξοχότητι ήν γνώμην διεμορφώσαμεν περί του Κώττα μετά του οποίου επί μήνα περίπου είμεθα εις συνάφειαν και συνεργασίαν και ο οποίος σπουδαίως διηκόλυνε το έργον της περιοδείας και της αποστολής ημών. Ο Κώττας, εξόχως ικανός εις το έργον του, επέτυχε να έχη αφωσιωμένα χωρία άτινα εις το νεύμα του είναι έτοιμα να κινηθώσιν κατά τας διαθέσεις του (...) Κατά το έτος 1903 επολέμησε γενναίως κατά του τουρκικού στρατού μη διακρίνων ορθοδόξους και σχισματικούς, βλέπων δε μίαν Χριστιανικήν αδελφότητα και μίαν Μακεδονίαν. Είναι φανατικός και ενάρετος Χριστιανός. Μετά τα οικτρά αποτελέσματα των βουλγαρικών επιδρομών και τας κακούργους πράξεις ο Κώττας από πολλού ήδη εργάζεται υπέρ των ιδεών ημών. Ετέθη εις πραγματικήν εθνικήν Ελληνικήν δράσιν και μετά παρρησίας ενόπιον ημών ωμίλησε προς τους εκ των χειλέων του κρεμωμένους θαυμαστάς του χωρικούς ότι η Ελληνική φυλή, εις ην ανήκομεν όλοι, είναι προωρισμένη να σώση την Μακεδονίαν.

Στα χωριά οι Μακεδόνες υποδέχονται με συγκίνηση και αφοσίωση τον καπετάν Κώττα που τους συστήνει τους Έλληνες αξιωματικούς, συγκροτεί μικρές τοπικές

συνελεύσεις προυχόντων, τους μιλάει θερμά στη γλώσσα τους για την Ελλάδα και τους ορκίζει. Με διερμηνέα τον Λάκη Πύρζα τους μιλούν και οι αξιωματικοί που εντυπωσιάζονται βαθειά. Στα Κορέστεια προσέρχονται επίσης από το Πισοδέρι βλαχόφωνοι Μακεδόνες και από τις Πρέσπες αρβανιτόφωνοι συμπληρώνοντας έτσι την Αλλόφωνη Ρωμοσύνη.

Γίνονται ομιλίες στα ελληνικά σχολεία και οι κάτοικοι παρακολουθούν. Αν κι ένας μονάχα απ' αυτούς δεν ένωθε Έλληνας, δεν θα κατέδιδε στους Οθωμανούς ή στους Βούλγαρους τους Έλληνες αξιωματικούς; Αρκούσε μονάχα μια φράση προφορικά και εμπιστευτικά. Αντίθετα, ο ενθουσιασμός ήταν παλλαϊκός και συγκινητικός. Εξ άλλου οι αξιωματικοί στην έκθεσή τους τονίζουν τον θαυμασμό τους για το χωριό Ζέλοβο, σήμερα Ανταρτικό, που φυλάγει το πέρασμα προς τα Κορέστεια και τις Πρέσπες: *είναι άξιον ιδιαιτέρας μνείας δια την αντίδρασίν του κατά των βουλγαρικών επιδρομών και την εν γένει δράσιν κατά του βουλγαρικού Κομιτάτου*. Ανάλογο θαυμασμό εκφράζει ο Παύλος Μελάς προς την αγαπημένη του Νάτα. Ιδού μερικές φράσεις του.

Εις την κορυφήν του όρους είναι το Σίστεβον. Εδώ κατοικεί μία νέα χήρα η οποία έχει επτά παιδιά. Ο άνδρας της, Ιω. Παπαναστασίου, ήτο εις το σώμα του Κώττα. Μίαν ημέραν, όμως, τον συνέλαβε δια δόλου ο Τσακαλάρωφ και τον εφόνευσεν. Ο Κώττας ηθέλησε να περάση χθες από εκεί δια να την ιδή και να της δώση κάτι εξ ιδίων δια το Πάσχα. Ο Κοντούλης του δίδει μίαν λίραν δια την προστατευομένην του. Έπρεπε να έβλεπες την χαράν και την ευγνωμοσύνην του Κώττα. Η καημένη η γυναίκα πέφτει κλαίουσα εις τας αγκάλας του Κώττα, ο οποίος κλαίει και αυτός μαζί της. Είναι απίστευτον τι ευαίσθητος καρδιά κρύβεται εις αυτόν τον σιωπηλόν και φαινομενικώς ψυχρόν άνθρωπον (..) Η ώρα είναι 3 το πρωϊ φθάνομεν εις το Γαβρέσι. Μας ανοίγει την αυλόθυραν μία νέα χωρική η οποία μας φωτίζει με δάδα. Εις τον εξώστην του χαγιατιού προβάλλουν λογίων-λογίων τρομαγμένα γυναικόπαιδα, γέροντες, γριές, νέες και νέοι, καμμιά δεκαπενταριά. Μόλις αναγνωρίζουν τον Κώτταν αμέσως γέλια και χαρά διαδέχονται την ανησυχίαν. Είναι απερίγραπτος η ευτυχία που προκαλεί η παρουσία και η επάνοδος του Κώττα. Τον λατρεύουν όλα αυτά τα χωριά. Ο άνθρωπος αυτός δεν είναι κοινός. Δεν τον κρίνω μόνον από τα κατορθώματά του, αλλά τον κρίνω από την ευγένειαν της ψυχής του που πολλάκις έως τώρα είχα την ευκαιρίαν να εκτιμήσω.

Τον Ιούλιο 1904, παρεξηγημένος και προδομένος από στενούς συναγωνιστές του, ο καπετάν Κώττας συλλαμβάνεται με μπαμπεσιά από τους Οθωμανούς μέσα στο απόρθητο σπίτι του στη Ρούλια και μεταφέρεται σιδηροδέσμιος στο Μοναστήρι όπου ζει εγκάθειρκτος, αλλά ήρεμος, 14 μήνες στη φυλακή. Στις 27 Σεπτεμβρίου 1905 οδηγείται σιδηροδέσμιος προς την αγχόνη. Δραπετεύει, μα, πριν προλάβει να χαθεί μέσα στα σοκάκια και στο πλήθος, συλλαμβάνεται και όρθιος κατευθύνεται προς το μαρτύριο. Απαγχονίζεται στην μεγάλη πλατεία του Ατ Παζάρ όπου πουλιόνταν τα ωραιότερα άτια. Την τελευταία πνοή του την αφιέρωσε στην Πατρίδα.

Να ζιβι Γκρτσία, έκραξε στην ντοπιολαλιά του. «Ζήτω η Ελλάδα!».

Κλώτσησε μόνος του το σκαμνί και έσβησε. Πράγματι η Ελλάδα ζει. Ο καπετάν Κώττας ζει. Και η Μακεδονία τον ευγνωμονεί.

Στο κατόπι του Κώττα, αμέσως μετά το Ήλιντεν, στην Άνω Μακεδονία παίρνουν τα όπλα κι άλλοι γηγενείς σλαβόφωνοι: Παύλος Κύρου, Δημήτρης

Νταλίπης, Λάκης Νταηλάκης, Βαγγέλης Στρεμπενιώτης, Βαγενάς, Σίμος Στογιάννης, Στέφος, καθώς επίσης οι βλαχόφωνοι Κούντουρας από το Μπλάτσι της Εορδαίας και Παναγιωτόπουλος από την Κλεισούρα, οι αρβανιτόφωνοι Δημοουλός Ζήσης και Μπινόπουλος από το Λέχοβο και Κόλε Πίνας από το Φλάμπουρο και πολλοί άλλοι.

Η οικονομία του χρόνου και του χώρου δεν μας επιτρέπει να τους μνημονεύσουμε ονομαστικά όλους. Τους εκφράζουμε ταπεινά την ευγνωμοσύνη μας.

Ο Αγώνας, ωστόσο, παραμένει ακόμη άνισος μέχρι το φθινόπωρο του 1904. Οι ντόπιοι καπετάνιοι έχουν απέναντί τους οργανωμένα σώματα πολύ καλά οπλισμένα με όπλα που συχνά αγόραζαν στην Ελλάδα, αξιωματικούς καθοδηγητές, τεράστιο δίκτυο οργανώσεων, άφθονο χρήμα και ολόκληρο το Κράτος της Βουλγαρίας.

Έπρεπε να κινηθεί αποφασιστικότερα η Αθήνα και να συναγερθεί σύσσωμος ο Ελληνισμός απ' άκρη σ' άκρη του ελληνικού χώρου –ελευθέρου και υποδούλου.

Τις καμπάνες του εθνικού συναγερμού χτύπησε ο Παύλος Μελάς όταν έπεσε στα Κορέστεια. Σκοτώθηκε πολύ νωρίς αλλά ο θάνατός του εσήμανε την Ανάσταση. Υπήρξε ο Αμνός του Γένους.

Ήταν ανθυπολοχαγός του πυροβολικού και εξέχουσα προσωπικότητα της τότε ανωτάτης αθηναϊκής κοινωνίας, γιός του βαθύπλουτου Δημάρχου της Αθήνας και φίλος των Πριγκίπων, γαμβρός του Στεφάνου Δραγούμη παντρεμένος με την αγαπημένη του Νάτα και πατέρας δυο παιδιών. Αφιερώθηκε, όμως, στην Πατρίδα.

Την Άνοιξη του 1904 αυτός και οι τρεις σύντροφοί του αξιωματικοί, που μεταμφιεσμένοι σε εμπόρους περιόδευσαν δύο φορές τη Δυτική Μακεδονία υπέβαλαν τις αναφορές τους αλλά ο Παύλος δεν περίμενε να τις μελετήσει και να αποφασίσει η Αθήνα. Πήρε μόνος την απόφασή του και βγήκε μόνος του στο κλαρί. Την 27η Αυγούστου 1904 εισήλθε στη Δυτική Μακεδονία Αρχηγός ενόπλου ανταρτικού σώματος 40 Μακεδόνων, Κρητών και άλλων Ελλήνων αδελφών υπό το ψευδώνυμο Μίκης Ζέζας. Μίκης ονομαζόταν ο μικρός γιος του Μιχαήλ, Ζωή η κόρη του.

Έζησε και έδρασε υπό δραματικές όσο και καταλυτικές συνθήκες στη Δυτική Μακεδονία επί 48 μόνον ημέρες -όχι πλήρεις. Ήταν εξ αρχής έτοιμος για τη θυσία. Στα ελληνοτουρκικά σύνορα στη Θεσσαλία στάθμευσε στο Μοναστήρι της Μερίτσας και μετέλαβε των Αχράντων Μυστηρίων. Την άλλη μέρα γράφει στην αγαπημένη του σύζυγο Νάτα:

Χθες, πήγα εις την εκκλησίαν της Μονής με τους άνδρας μου. Είναι παλαιότητα, βυζαντινή(...) Ακούσαμεν τον εσπερινόν πρώτα και κατόπιν μας μετέλαβεν ο γέρων χωρικός ιερέυς της Μονής. Ουδέποτε με τόσην κατάνυξιν μετέλαβα. Ο νους μου διαρκώς εστρέφετο προς Εκείνον ο οποίος χάριν ημών και της Θείας Θρησκείας Του υπέστη το μαρτύριον. Το μέγεθος της θυσίας Του, το μέγεθος της αποστολής Του μ' έκαμναν να αισθάνομαι πόσον μικροί και πόσον μακράν Αυτού ευρισκόμεθα, αλλά και συγχρόνως μ' ενεθάρρυναν(...) Ελπίζω να μας βοηθήση. Αισθάνομαι τώρα ισχυρός, γενναίος και καλύτερος, έτοιμος δε να κάμω τα πάντα. Μετά την Μετάληψιν επεράσαμεν τα σύνορα. Χαίρει, αγάπη μου, μη με σκέπτεσαι πλέον εμένα, αλλ' ευχήσου διά την επιτυχίαν της αγίας αποστολής μας.

Ήταν έτοιμος και αποφασισμένος να θυσιασθεί. Έξι μέρες ενωρίτερα, Σάββατο πρωί της 21ης Αυγούστου, είχε γράψει στη Νάτα του από τη Λάρισα:

Αναλαμβάνω αυτόν τον αγώνα με όλην μου την ψυχήν και με την ιδέαν ότι είμαι υποχρεωμένος να τον αναλάβω. Είχον και έχω την ακράδαντον πεποίθησιν ότι δυνάμεθα να εργασθώμεν εν Μακεδονία και να σώσωμεν πολλά πράγματα. Έχων δε την

πεποιθήσιν ταύτην, έχω και υπέρτατον καθήκον να θυσιάσω το πάν όπως πείσω και Κυβέρνησιν και κοινήν γνώμην περί τούτου.

Πέρασε από μυστικά μονοπάτια της Πίνδου έξω από τα βλαχοχώρια Σαμαρίνα, Σμίξη, Περιβόλι, Κρασιά, που του έστειλαν ψητά αρνιά, κατήλθε στην κοιλάδα του Αλιάκμονα. Συνέχισε νύχτα τεράστιες πορείες, πάντα πεζή, διέσχισε τον δυτικό κάμπο της Καστοριάς, ανήλθε άλλα βουνά και κατήλθε στο Στρέμπενο (Ασπρόγεια) όπου συνέλαβε τους δολοφόνους του παπα-Δημήτρη. Ήθελε να τους δικάσει αλλά εκείνοι πετάχτηκαν να φύγουν και οι ευθύβολοι Κρητικοί τους χτύπησαν στο φτερό.

Ο Παύλος έκλαψε πικρά. *Ποιός είμαι εγώ να τους φονεύσω; Με ποιό δικαίωμα; Εγώ ήλθα δια να ειρηνεύσω τον τόπον* –έγραψε με δάκρυα στη Νάτα του. Στο στήθος του, πάνω από την καρδιά, έφερε τον Σταυρό. Και μέσα στην καρδιά του μονάχα αγάπη. Ήταν ένας γενναίος άνδρας και ένας αφιερωμένος Έλληνας. Ωραίος, ευσταλής, πανύψηλος, αρειμάνιος μέσα στον μαύρο μακεδονίτικο ντουλαμά του, προσωποποίηση της ελληνικής λεβεντιάς. Αλλά ήταν και ένας καλομαθημένος ευπατρίδης. Τα χοντρά τσαρούχια τον πλήγωναν, η βαριά κάπα τον βάραινε, η ζωή του αντάρτη στην ύπαιθρο ήταν σκληρότατη και του ήταν άγνωστη. Επτά μερόνυχτα έβρεχε συνεχώς. Μέσα στο δάσος της Νέβεσκας άναψε φωτιά να στεγνώσει κάπως. Ήλθαν Νιβεστιάνοι, του έφεραν προσόψια να σκουπισθεί, στεγνά ρούχα να αλλάξει –όπως περιγράφει αργότερα η Νάτα του. Φτάνει στη Μπελκαμένη (Δροσοπηγή) από όπου στις 2 Οκτωβρίου 1904, έντεκα μέρες πριν σκοτωθεί, γράφει στην αγαπημένη του: *Βρέχει, βρέχει, βρέχει, φρίκη!*

Ωστόσο, ο νους του είναι στον Αγώνα. Λαχταράει να αφυπνίσει την Αθήνα:

Αν, συγχρόνως με εμέ, εξήρχοντο και άλλα 3 ή 4 σώματα, τα πράγματα θα ήσαν καλύτερα. Οποσδήποτε με τα μικρά μέσα μου κάτι έγινεν. Αρκεί να μην αργήση το Κομιτάτον να μας στείλη όπλα και φυσίγγια, υπόσχομαι εντός μηνός να έχω όλα τα χωριά της περιφέρειάς μου ωπλισμένα, με προθύμους ανθρώπους, που και τώρα θα ήσαν ακόμη προθυμότεροι αν δεν ήσαν, οι δυστυχείς, εντελώς άοπλοι. Οι Βούλγαροι όλον απειλούν ότι θα μου επιτεθούν 400! τον αριθμόν, αλλά δεν δύνανται να σηκώσουν τους χωρικούς. Με ολίγα τουφέκια που ηύρα εδώ, και άλλα που ηγόρασα, ωργάνωσα ήδη την άμυναν 4 χωριών (...) Σου γράφω υπό ραγδαίαν παγωμένην βροχήν· ως και η κάπα μου στάζει. Σε φιλώ άλλην μίαν φοράν και σου εύχομαι, αγάπη μου, ευτυχίαν και χαράν εις τον βίον σου.

Ο τρομερός καπετάνιος Μίκης Ζέζας, φόβητρο των επιδρομέων και καταφυγή των κατατρεγμένων, δεν είναι υπεράνθρωπος. Είναι απλώς άνθρωπος. Πονάει, υποφέρει, νοσταλγεί, αμφιβάλλει. Αλλά παρά ταύτα προχωρεί. Προς τον Σταυρόν.

Είναι Τετάρτη 13 Οκτωβρίου 1904, ώρα πέντε το απόγευμα, και στα Κορέστεια αρχίζει να σουρουπώνει. Εσήμανε ο Εσπερινός στη Στάτιστα. Αύριον ξημερώνει η δωδεκάτη επέτειος των γάμων του. Λίγες ημέρες ενωρίτερα την είχε θυμίσει στη Νάτα του. Αλλά εκείνη η 12η επέτειος δεν ήλθε ποτέ. Το ίδιο βράδυ έπεσε νεκρός. Αργότερα η Νάτα του περιγράφει αυτοπροσώπως το Μέγα Τέλος:

Ήλθε η σπιτονοικοκυρά και είπε ότι μια γριά είδε στο δρόμο να έρχεται στρατός από το Κονομπλάτι. «Ε, –είπε ο Παύλος– θα έλθει, θα περάσει» και ειδοποίησε στα καταλύματα να είναι έτοιμοι, αλλά να μην κουνηθεί κανείς. Ο στρατός πέρασε κάτω από τα καταλύματα και τράβηξε για τον απάνω μαχαλά. Από τα παράθυρα τον έβλεπαν. Μετά κάμποση ώρα ήλθαν γυναίκες και είπαν ότι ο στρατός έρχεται προς τα κάτω και ο Καραλίβανος έστειλε να ρωτήσει τι να κάμουν· να πυροβολήσουν; Ο Παύλος με τον

Πέτρο ήταν στην πόρτα κοντά κι έβλεπαν έξω, που πλησίαζε ένας Τούρκος στρατιώτης για να μπει και πυροβόλησαν. Αρχίζε να νυχτώνει. Σε λίγο βγήκε ο Στρατινάκης στην αυλή για να ιδεί τον σκοτωμένο επροχώρησαν στον περίβολο του σπιτιού και ο Παύλος με τον Ντίνα και τον Πέτρο. Ο Στρατινάκης κοίταζε να πάρει τ' όπλο του Τούρκου. Ακούσθηκε τότε ένας πυροβολισμός μονάχα. Και γύρισε ο Παύλος πίσω, λέγοντας: «Στη μέση με πήρε, παιδιά».

Μπήκε μέσα, εκάθισε και φώναζε τον Πύρζα: «Νίκο, πού είσαι;» Έβγαλε το σταυρό του απ' το λαιμό και είπε: «Το σταυρό να τον δώσεις στη γυναίκα μου· και το τουφέκι, όπως σου είπα, του Μίκη· και να τους πεις ότι το καθήκον μου έκαμα». Έβγαλε το πορτοφόλι με τις φωτογραφίες των παιδιών του και ξεζώσθησε. Τότε φάνηκαν αίματα και έπεσαν λίρες κατά γης, γιατί είχε τρυπήσει το κεμέρι του η σφαίρα. Κι ο Παύλος έλεγε: «Σκοτώστε με, παιδιά· πώς θα μ' αφήσετε στους Τούρκους;»

Στο μεγάλο ρολόι της Ιστορίας εσήμανε η Ώρα της Μακεδονίας. Ο Θάνατος του Παλληκαριού αφύπνισε την Αθήνα. Συνήγειρε όλον τον Ελληνισμό. Από την Κρήτη και τη Μάνη, από τα αιγαιοπελαγίτικα νησιά και την Κύπρο, από τη Ρούμελη και τον Μοριά έτρεξαν οι ψυχωμένοι στη Μακεδονία, πολέμησαν, έπεσαν και την έσωσαν. Ο Κωστής Παλαμάς του αφιέρωσε στίχους της καρδιάς:

*Σε κλαίει λαός. Πάντα χλωρό να σειέται το χορτάρι
στον τόπο που σε πλάγιασε το βόλι, ω παλληκάρη!
Πανάλαφρος ο ύπνος σου· του Απρίλη τα πουλιά
σαν του σπιτιού σου να τ' ακούς λογάκια και φιλιά,
και να σου φτάνουν του χειμώνα οι καταρράχτες
σαν τουφεκιού αστραπόβροντα και σαν πολέμου κράχτες.
Πλατιά του ονείρου μας η Γη και απόμακρη.
Και γέρνεις εκεί και σβεις γοργά.
Ιερή στιγμή! Σαν πιο μακριά
Σαν πιο κοντά του ονείρου μας η γη.*

Ενταφιάστηκε, την ίδια νύκτα στη Στάτιστα –σήμερα Μελάς προς τιμήν του. Τέσσερις μέρες αργότερα, ώρα 3 μετά τα μεσάνυκτα της Κυριακής 17 Οκτωβρίου προς Δευτέρα 18 Οκτωβρίου 1904, ο νεαρός πιστός του σύντροφος Ντίνας από τη Στάτιστα, με εντολή του καπετάν Παύλου Κύρου, ξέθαψε το σώμα του Παλληκαριού και, επειδή επέρχονταν ισχυρό στρατιωτικό απόσπασμα Τούρκων, του έκοψε την κεφαλή, ξανάθαψε το ακέφαλο πλέον σώμα και γλίστρησε μέσα στο σκοτάδι κλαίγοντας σιωπηλά. Είχε τυλίξει την κεφαλή του Αρχηγού του σε ένα λευκό πανί, όπως το Άγιον Μανδήλιον, την έβαλε στον τρίχινο τορβά του και τρέχοντας νύκτα στο βουνό έφθασε στο Ζέλοβο, όπου την έκρυψε. Τη Δευτέρα 18 Οκτωβρίου ο Ντίνας παρέδωσε την κεφαλή του Εθνομάρτυρος στον Βασίλειο Αγοραστό, πράκτορα του Γ. Προξενείου της Ελλάδος στο Μοναστήρι απεσταλμένο επί τούτου στα Κορέστεια, ο οποίος κλαίγοντας την μετέφερε πεζή στο Πισοδέρι, όπου τα μεσάνυκτα της Δευτέρας προς Τρίτη 19 Οκτωβρίου 1904 οι Μακεδόνες την ενταφίασαν κλαίγοντας, στο παρεκκλήσι του Ναού της Αγίας Παρασκευής, μπροστά στην εικόνα της Παναγιάς.

Το ακέφαλο σώμα του Π. Μελά παρέμεινε ενταφιασμένο στη Στάτιστα, όπου επί δέκα συνεχείς ημέρες οι Τούρκοι στρατιώτες έδερναν ανηλεώς τους σλαβόφωνους κατοίκους, τους απειλούσαν με εκτέλεση και ετοιμάζαν κάθε τόσο την

πυρπόληση του χωριού για να μαρτυρήσουν τον μυστικό τάφο. Αλλά οι σκληροτράχηλοι Μακεδόνες παρέμειναν σιωπηλοί. «Νε ζναμ», «δεν ξέρω», απαντούσαν επίμονα.. Στην Αθήνα όμως, όπως συμβαίνει πάντοτε, το μυστικό απεκαλύφθη δημοσίως. Οι εφημερίδες, μέσω του υπουργείου Εξωτερικών, πληροφορήθηκαν το γεγονός και δημοσίευσαν την είδηση. Η είδηση τηλεγραφήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και από εκεί δόθηκε ρητή εντολή στον Βαλή του Μοναστηρίου να ανακαλύψει πάση θυσία το πτώμα του επιφανούς Έλληνας αξιωματικού στο χωριό Στάτιστα. Όσα οι απλοϊκοί, μα ρωμαλέοι Έλληνες, Μακεδόνες χωρικοί είχαν διαφυλάξει με προσωπική τους θυσία, τα απεκάλυψαν οι διάσημοι Αθηναίοι. Την 23^η Οκτωβρίου 1904, ημέρα Σάββατο, οι Τούρκοι ανεκάλυψαν τον μυστικό τάφο και μετέφεραν το ακέφαλο σώμα στην Καστοριά, όπου χρειάστηκε να κατέλθουν σε διαδήλωση όλοι οι Καστοριανοί, ώστε να παραδοθεί το λείψανο προς ταφήν. Το παρέλαβε ο φλογερός Μητροπολίτης Γερμανός Καραβαγγέλης, ο οποίος και το κήδευσε την Κυριακή 24η Οκτωβρίου. Λίγα χρόνια μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας, η Νάτα μετέφερε την κεφαλή του από το Πισοδέρι και την ένωσε με το ακέφαλο σώμα στην Καστοριά. Εμείς οι Μακεδόνες στα πανηγύρια μας τον τραγουδάμε πάντα και χορεύουμε στον σκοπό του με τα κλαρίνα μας και τα χάλκινα:

Σαν τέτοια ώρα στο βουνό ο Παύλος λαβωμένος... Και πότε-πότε κλαίμε.

Ο Μακεδονικός Αγώνας ξαναφτέρωσε τον Ελληνισμό. Μετά από τα τέσσερα επόμενα χρόνια, το 1912, η Μακεδονία κατά το μεγαλύτερο μέρος της είχε απελευθερωθεί, η κραταιά Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε ηττηθεί και η Ελλάδα είχε υπερδιπλασιασθεί. Ακόμη μια φορά το Γένος είχε υπερβεί τη στεγνή Λογική και είχε διαβεί την κατά τον Ορθόν Λόγον ανυπέμβλητη γραμμή.

Αυτός ο Αγώνας, ωστόσο, υποτιμήθηκε, παρασιωπήθηκε και παραποιήθηκε όσον ουδείς άλλος επί μισόν αιώνα και πλέον από το επίσημο Κράτος. Τσιμουδιά στα σχολεία σαν ήμασταν παιδιά. Κι αυτό, για μας, που τον ξαναζούσαμε σπίτι μας με τους παππούδες μας, ήταν μια μαχαιριά.

Όμως την κανδήλα κρατούσαν αναμμένη οι φωτισμένοι: ο Ίων Δραγούμης με τα βιβλία του, η Πηνελόπη Δέλτα με τα Μυστικά του Βάλτου, ο Γεώργιος Μόδης με τις Μακεδονικές Ιστορίες του, η Ναταλία Μελά με τα γράμματα του Παύλου μας Προ πάντων η παράδοση με την ντοπιολαλιά μας μεσ' στα χωριά μας.

Μοναδικός φάρος η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών διατηρούσε την ιερή μνήμη του Αγώνα. Εξέδιδε τα απομνημονεύματα των Μακεδονομάχων και τιμούσε την επέτειο. Μιλώντας από το βήμα της στις 30 Μαρτίου 1960 ο εταίρος της Δημήτριος Ευρυγένης, από το Κρούσεβο της Άνω Μακεδονίας, μετέπειτα λαμπρός καθηγητής του Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου, υπουργός και ευρωβουλευτής τόνιζε με παράπονο:

Παραμελημένος βασικά στον τομέα της μελέτης και της διδασκαλίας ο Μακεδονικός Αγών δεν αξιοποιήθηκε δυστυχώς όσο έπρεπε ούτε στο πεδίο του εθνικού φρονηματισμού. Δεν απέκτησε ποτέ μια επέτειο.

Όταν, επί τέλους, καθιερώθηκε η επέτειος μετά από ογδόντα χρόνια από την έναρξή του, τον πανηγυρικό εξεφώνησε στη Θεσσαλονίκη ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος στις 3 Μαΐου 1984. Ο ακαδημαϊκός, καθηγητής, πρόην

Πρωθυπουργός και πολιτικός ηγέτης ένιωθε προφανώς τύψεις και επεχείρησε να δικαιολογήσει την λησμονιά. Είπε:

Η συρροή, γεγονότων δραματικών κατά τον 20ό αιώνα είχε ως αποτέλεσμα το καθένα απ' αυτά να εκτοπίζει άλλα ενώ άλλα να αποσιωπώνται ή να υποτιμώνται.

Γίνεται έτσι φανερό πόση πικρία φαρμάκωνε τις καρδιές των αφανών γηγενών Μακεδόνων αγωνιστών, μαρτύρων και ηρώων, τι παράπονο και πόσα ερωτηματικά πλημμύριζαν τη ψυχή και τον νου των απογόνων τους, ιδίως των σλαβοφώνων. Πολύ περισσότερο μάλιστα που αυτοί ακριβώς υπήρξαν η ένοπλη ραχοκκαλιά του Αγώνα, οι τροφοδότες του και οι οδηγοί του, το διεκδικούμενο ζωντανό έπαθλό του και το Ιερόν Σφάγιόν του. Αυτοί αντέστησαν, αυτοί απέκρουσαν, αυτοί υπέστησαν, αυτοί μαρτύρησαν, αυτοί πολέμησαν, αυτοί θυσιάστηκαν άχραντοι, ακλόνητοι και αυτόβουλοι.

Όλα τα τεκμήρια φανερώνουν ότι στον Μακεδονικό Αγώνα προσήλθαν από όλη την υπόλοιπη Ελλάδα 754 συνολικά ηρωικοί εθελοντές: αξιωματικοί, πολεμιστές, μυστικοί πράκτορες και δάσκαλοι. Δεν έδρασαν μάλιστα ταυτόχρονα όλοι μαζί αλλά εναλλάσσονταν. Η Μακεδονία τους τιμά με ευγνωμοσύνη και ευλάβεια, ως οφείλει. Ωστόσο, ήταν αδύνατον να την υπερασπισθούν μόνοι τους, αν δεν ενεργούσαν μαζί τους οι γηγενείς.

Το φρόνημα των αλλοφώνων Μακεδόνων –αρβανιτοφώνων, βλαχοφώνων και πάνω από όλους σλαβοφώνων– ένιωσε κατάκαρδα ο Παύλος Μελάς που τους γνώρισε καλά, τους αγάπησε βαθιά και τους θαύμασε. Είναι ο εγκυρότερος και απευδέστερος μάρτυρας της προσφοράς τους, του ήθους τους και της αφοσιώσεώς τους στο Γένος. Οι μαρτυρίες του είναι αυθεντικές, πολλές και συγκλονιστικές.

Έγραφε στη Νάτα του:

Ρούλια, Τρίτη 16 Μαρτίου 1904

Μας φιλούν συγκινημένοι. Κατ' αρχάς είναι συνεσταλμένοι και προσεκτικοί, αλλά ολίγον κατ' ολίγον μας ανοίγουν την καρδιάν τους. Τότε βλέπομεν πόσον ενθουσιασμόν κλείουν εις τα στήθη των όλοι αυτοί οι πατριώται τους οποίους ουδέποτε οι επίσημοί μας ηδυνήθησαν να γνωρίσουν. Όλοι αυτοί οι επίσημοι επερίμεναν να ιδούν τίποτε μουρλούς να βγουν στους δρόμους και να φωνάζουν. Τους έβλεπαν σιωπηλούς εξ επιβεβλημένης ανάγκης και τους εχαρακτήριζαν ως αδιαφόρους ή επαμφοτερίζοντας. Προ ολίγου εις τας Αθήνας ένας επίσημος μου έλεγεν ότι, κατόπιν των πληροφοριών των Προξένων, αμφέβαλλεν ότι θα εύρωμεν 30-40 ανθρώπους προθύμους να μας βοηθήσουν.

Όροβνικ, Δευτέρα 22 Μαρτίου 1904

Μετά μεσημβρίαν ήλθαν πλείστοι χωρικοί του Όροβνικ και του Λανγκ και άλλων χωριών. Ολίγοι εξ αυτών γνωρίζουν την ελληνικήν (...) Τότε, δια του Πύρζα, που ομιλεί τα αρβανίτικα, τους υπενθύμισα τα βασανιστήρια που υπέστησαν από τους Τούρκους χάριν των όπλων των, αλλά αυτοί μού απήντησαν: «Μωρέ, δος μας τουφέκια και για τις γυναίκες ακόμα»!

Ζέλοβο, Κυριακή 21 Μαρτίου 1904

Περί τους 15 πρόκριτοι με τον δήμαρχον και τον κοτζάμπασην μας παρέλαβαν και μας περιέφεραν εις τα σπίτια τους. Σε κάθε σπίτι οι άνδρες ενθουσιάσθησαν και μας

ωρκίσθησαν πάσαν υποστήριζιν. Αι γυναίκες ιδίως έχουν φοβερά ανεπτυγμένον το αίσθημα το ελληνικόν και το ορθόδοξον. Όταν 150 περίπου κομίται επλησίασαν το χωριό, πρώτη η παπαδιά με τον παπά της και τον Ναούμ Ανδρέου, γενναίον και ωραίον προύχοντα, αυτή λέγω με ένα τσεκούρι εις το χέρι εβγήκε πρώτη επί κεφαλής του χωριού προς απόκρουσιν των κομιτών. Προ της στάσεως αυτής οι ουτιδανοί έφυγαν.

Τον Οκτώβριο 2008, τιμώντας έμπρακτα την εκατοστή επέτειο από τη λήξη του Αγώνα, η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, κιβωτός της μακεδονικής μνήμης και σιωπηλό –μα παραγωγικό– επιστημονικό εργαστήρι της από το έτος 1939, παρουσίασε επίσημα και παρέδωσε χαρμόσυνα στο Κοινόν των Ελλήνων το Συναξάρι των Αφανών Γηγενών Μακεδονομάχων οι οποίοι αγωνίσθησαν, πρωταγωνίστησαν και μαρτύρησαν κατά την τρομερή όσο και λυτρωτική εκείνη επική εποχή 1903-1913 υπερασπιζόμενοι τη γενέτειρά μας Μακεδονία, την διπροσωπία μας και την ταυτότητά μας. Με τεκμήρια αδιάβλητα απογράφονται αλφαβητικά, αλλ’ ακόμη ενδεικτικά, περισσότεροι από 3.000 αφανείς γηγενείς μάρτυρες, αγωνιστές και ήρωες σε 456 συνολικά πόλεις, κώμες και ιδίως χωριά της Μακεδονίας μας. Στη μεγάλη πλειοψηφία είναι σλαβόφωνοι. Δύο χρόνια αργότερα νέα μελέτη και έκδοση απέγραψε πέντε χιλιάδες –και στην εκτός συνόρων Μακεδονία.

Στα 22 χωριά του σημερινού Δήμου Εορδαίας απογράφει 87 γηγενείς αγωνιστές. 46 στο Μπλάτσι, 22 στην Κατράνιτσα, 7 στη Ρακίτα, ανά 3 στο Εμπόριο και στον Φούφα, 2 στο Μηλοχώρι και ανά έναν στο Ανατολικό, στη Γαλάτεια, στον Κόμανο και στη Σπηλιά.

Δίχως αυτούς Μακεδονικός Αγώνας δεν νοείται ούτε μπορούσε ποτέ να διεξαχθεί. Εν συνειδήσει αυτοθυσιαστικοί συγκρότησαν, τροφοδότησαν, οδήγησαν, περιέθαλψαν, έκρυσαν τα ανταρτικά μακεδονικά σώματα όπως, άλλωστε, επιμαρτυρούν στα Απομνημονεύματά τους όλοι οι επώνυμοι αδελφοί μας Αρχηγοί του Αγώνα Κρητικοί, Μωραΐτες, Ηπειρώτες, Αιγαιοπελαγίτες και Ρουμελιώτες που η φήμη τους έχει δίκαια τρανωθεί αλλά η μνήμη των γηγενών μας έχει άδικα σβεσθεί.

Πλούσιος, όμως, ο καρπός των νεκρών μας.

Ο Θεός να ευλογεί τους κεκοιμημένους μας και να οδηγεί τους επιγενομένους.

Νικόλαος Ι. Μέρτζος
Πρόεδρος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών

Πτολεμαΐδα, Δήμος Εορδαίας